

Yönetim Disiplinine Törelî Bakış

Özgür Çark¹

ÖZ

Hilkat tezgahında halk edilmiş varlıklar aleminin fitrat ve tabiatına uyumlu olan ve bu uyumu sürdürme çabasını ifade eden yasalar bütününe törelî anlayış denmektedir. Fıtrat ve tabiatın sürdürülebilirliğini ve uygunluğunu gözetmeyen anlayışlara ise türedî anlayışlar denebilir. Hatta öyle ki dünya insanlık tarihi törelî anlayış ile türedî anlayışların geriliminden doğan çatışmaların tarihidir denilebilir. Bu gerilim ve çatışmalı ortamın biri de yönetim ve organizasyon bilimi özelinde tüm sosyal bilimlerde görülmektedir. Bu çalışmada türedî anlayışlar ortaya konularak törelî yönetim anlayışının fikri zeminine dair bir giriş yapılması amaçlanmıştır.

Sınırlı kaynakların sınırsız ihtiyaçları gidermek için bilinçli ve sistematik olarak idare ve sevk edilmesini, bu idare ve sevk eyleminde kaynak ve ihtiyaçların en etkili şekilde planlanması, örgütlenmesi, yönlendirilmesi, koordine ve kontrol edilmesindeki iş, eylem ve kurallar bütünü olarak özetleyebileceğimiz yönetim, insanlıkla yaşıt bir kavramdır. Kavram olarak insanla yaşıt olsa da özellikle Batılı eserler, yönetimin bir disiplin olarak sanayi devrimleri sonrasında çalışıldığını ifade etmektedir. Bu ifade yönetim alanında XVIII-XIX. yy. öncesi çalışmaları “bilimsel dönem öncesi” olarak sınıflandırmak suretiyle bu dönemden önceki çalışmaların bilimsel olmadığını ima etmektedir. Oysa bilim tarihi bir bütündür ve bilimsel birikim birbirinin devamı niteliğinde yürütülen çalışmaların bir sonucudur.

Bu nedenle bilineniyle beş bin yıllık, bilinmeyiyle insanlıkla yaşıt bir medeniyetin kendine has “törelî yönetim” anlayışının bugünkü sorunlu ve yanlış yaklaşımda görmezden gelinmesine bilimsel nedenler gerekçe gösterilerek itiraz edilmiştir. Bu doğrultuda bu çalışmada, alan yazın da dikkate alınarak haz ve kâr maksimizasyonunu önceleyen “liberalizm” ve devamında “neo-liberalizm” sistemi ve o sistemin devamını temin ile vazifeli bir vasıta haline dönüştürülen mevcut “yönetim bilimi” ve “yönetim kavramı” anlayışı ile ilgili bilimsellik sınıflaması ve uygulamalarına dair bir tartışma yürütülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Bilim, Liberalizm, Neo-Liberalizm, Törelî Yönetim, Yönetim.

1 Doç. Dr., Bolu AİBÜ, Bolu MYO, Yönetim ve Organizasyon Bl.
ozgurcark@ibu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4881-0542>

*Ol cevânmerde n'ola ehl-i fütüvvet der isem
Varım bezl etmede Rûm'un Abî Evrân'ıdır
(Hayâlî)*

Giriş

Yönetim insanlıkla yaşıt kadim bir kavramdır. Yönetim kavramı; bilinçli olarak bir ortak amacı gerçekleştirmek gayesiyle bir araya gelmiş topluluğun ortak hedef ve amaçlarını gerçekleştirmek için emek, sermaye, hammadde, araç ve gereç gibi sınırlı kaynakların etkin ve verimli olarak idare edilmesi, yönetilmesi şeklinde genel olarak özetlenebilir. Tanımın ihtiva ettiği anlamdan da anlaşılacağı üzere yönetimin ilk insan topluluklarından bu yana dünya sahnesine çıkmış bir olgu olduğu kolaylıkla anlaşılmaktadır.

Yönetim kavramı her ne kadar insanlıkla yaşıt bir kavram olsa da Batı dünyasının bu kavrama yaklaşımındaki eğilim tıpkı diğer pek çok sosyal bilim dalında sergilediği eğilime benzerdir. Batılı kaynaklar incelendiğinde pek çok sosyal disiplin sahasının tasnifinde sanayi devrimlerinin ve pozitivizm akımının milat kabul edildiği görülmektedir. Bu kabulde sanayi devrimi öncesi ya da XVIII. yüzyıl öncesi “bilimsel öncesi dönem” olarak tasnif edilirken, sanayi devrimi sonrası dönem ise “bilimsel dönem” olarak tasnif edilmektedir. Yani sanayi devrimi öncesi dönemde yapılmış çalışmalar “bilimsel öncesi” döneme ait çalışmalar, sanayi devrimi sonrası yapılmış çalışmalar ise “bilimsel dönem” çalışmaları olarak tasnif ve tanzim edilmektedir. Bilim tarihi içinde bu tasnif sorunlu hatta art niyetli bir tasniftir.

Bu çalışmada yönetim kavramına Batı dünyasının bu ön yargılı bakış ve tasnifinin aksine bir bütün olarak bakılacak, “tarih ve bilimsel birikim bir bütün olarak incelenmeli” anlayışı doğrultusunda kadim ve güncel kaynaklardan hareketle yönetim kavramı incelenerek, günümüze kadar insanın ve eşyanın yaratılış ve tabiatına uygun, ahlaki ve doğru olan yani törelî yönetim anlayışına bir giriş ihdas edilmeye çalışılacaktır.

Bu doğrultuda öncelikle başta sosyal bilimler ve onun özelinde yönetim sahasında Batılı bakış açısı ile yapılan “bilimsel öncesi dönem” ve “bilimsel dönem” tasnifi tartışılmış, sonrasında geleneği olmayanın geleceği de olmaz şiarıyla mevcut yönetim anlayışı ve sorunları irdelenmiş, akabinde “cihanşümul yönetim” anlayışını en güzel şekilde yansıttığı düşünülen “törelî yönetim” anlayışına bir giriş niteliğinde değinilmiş ve törelî yönetim ile ilgili gelecek çalışmalara bir zemin hazırlanmaya çalışılmıştır.

Yönetim kavramına törelî bakış açısıyla genel hatlarıyla yapılan bu girişin ardından, önümüzdeki çalışmalarda yönetimin işlevleri, ilkeleri ve insan kaynakları yönetimi, kaynak yönetimi, stratejik yönetim gibi alt konuların da

aynı bakış açısıyla daha detaylı olarak çalışılması hedeflenmektedir. Böylelikle sosyal fenomen etkisinin de göz önünde bulundurulduğu İslam dünyasının ve Müslüman'ın tabiatına daha uygun sürdürülebilir bir yönetim anlayışının neşvünemâ bulacağına inanılmaktadır. Merhum bilge lider İzzetbegoviç (2010, s. 100), İslam alemini “dünyanın çok milletli duygusal ama organize edilmemiş topluluğu” olarak tanımlamaktadır. Bu çalışma çok milletli bu duygusal topluluğun ancak böyle bir töreli anlayış dairesinde yeniden organize edilebileceği inancı ile ele alınmıştır. Dün Sina’da, sonrasında Balkanlar’da bugün Filistin’de, Doğu Türkistan’da yaşanan zulüm ve esaretin tüm fert ve müesseseleri ile birlikte manevi bağımsızlık ve kurtuluşa kavuşmasının tıpkı tarihte olduğu gibi ancak bu töreli anlayış ile olacağı değerlendirilmektedir.

1. Bilimsellik Algısı

Bugün modern veya post-modern bilim dünyasında tüm bilimsel çaba ve çalışmaların Batı merkezli olduğu algısı dayatılmaktadır. Özellikle modernist aydınlar son üç asırdır kendi değer ve kutsallarının inkârı ile özdeşleştirdikleri bu yanılısamayı yegâne hakikat olarak kamuoyuna kabullendirmeye çalışmaktadırlar. Bilge lider merhum İzzetbegoviç (2010, s. 26), İslam dünyasındaki reformistleri eleştirerek, onların kadim değerleri yeni koşullara adapte etmede başarısız olduklarını, bunun yerine, halkın kutsal değerlerini alaya alarak ve sahte idealler dayatarak toplumsal dokuyu zedelediklerini, bu tutumun, derin yaralar açtığını ve milletleri zayıflatarak hasta bir millet haline getirdiğini ifade etmiştir. Bu reformistler akademik ve bilimsel yazın gibi aygıtlar üzerinden Batı ve pozitivist bilimin yegâne bilim olduğunu, kamuoyuna bu şekilde sunmaktadır. Oysa bu çok da sağlıklı ve bilimsel bir yaklaşım değildir. Çünkü bilim bir birikimdir. Tüm dünya insanlığının kolektif aklının bir birikimi ve tezahürüdür. Evet göreceli olarak bazı milletlerin bu birikime daha fazla, bazılarının daha az katkısı olmuş olabilir. Fakat bu durum bilim tarihi içerisinde bilimsel çaba ve çalışmaların bir bütün ve birbirinin devamı olduğu gerçeğini değiştirmez.

Bilim tarihçisi merhum Prof. Dr. Fuat Sezgin hocanın 17 ciltlik İslam Bilim Tarihi külliyatından hareketle Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) tarafından derlenen beş ciltlik İslam’da Bilim ve Teknik adlı eserinin ön sözünde bu durum Fransız şarkiyatçı Reinaud’dan yapılan şu alıntı ile ifade edilmiştir:

“(...) Rastlantı, tekniklerin ve sanatların ilerlemesinde çok büyük bir rol oynamaz. İnsanlık bütün keşiflerinde istikrarlı bir şekilde ileriye doğru, birdenbire bir sıçrayışla değil, adım adım hareket eder. Her zaman aynı hızla ilerlemez, fakat hareket süreğendir. İnsan icat etmez, sonuçlar

çkarır. Mesela insan bilgisinin bir alanını ele alalım: Bu alanın tarihi, yani ilerleme tarihi, aralıksız bir zincir oluşturur. Olgular tarihi bize bu zincirin parçalarını verir ve bizim görevimiz, kaybolan halkaları her bir parçayı bir diğerine eklemek için yeniden bulmaktır” (Sezgin, 2007, s. XI).

Burada da ifade edildiği gibi bilimsel birikim birbirinin devamı niteliğindeki parçaların oluşturduğu bir bütündür.

Bilimlerin tasnifi, çok eski dönemlerden bu yana hem Batılı hem Doğulu bilim insanları tarafından uzun yıllar üzerinde düşünülmüş ve çalışmalar yapılmış bir alandır. Batılı kaynakların iktisadi ve idari bilimlerde “bilimsel öncesi dönem” ve “bilimsel dönem” sorunlu tasnifinin özellikle pozitivism akımı sonrasında tercih edildiği dikkat çekmektedir. Ama bu tercihin bilimsellikten ziyade algıya dayalı ideolojik bir refleks olduğu ortadadır. Kökleri eski Yunan’a ve III. yy. düşünürü Sextus Empricus’a kadar dayandırılan pozitivism Augusto Comte tarafından bir disiplin haline getirilmiş olup “Comte Dini” olarak da anılmaktadır (Ballıkaya, 2015, s. 88). Bunda Augusto Comte (2009)’un bilim tarihini teolojik, metafizik ve pozitivist dönem olarak üç aşamalı sınıflandırmasının etkisi görülmektedir. O halde mevcut tasnifin “bilimsel öncesi dönem” yerine “pozitivism öncesi dönem” olarak ifade edilmesi çok daha doğru ve yerinde olacaktır. Fakat burada önemli bir nokta daha bulunmaktadır. O da şudur; evet belki Batı tarihi açısından bu durum böyle olabilir yani orta çağda batıda gözlem, deney gibi bilimsel çabalar yok veya yok denecek kadar az olabilir ama bu durum tüm toplumlara teşmil edilemez. Dolayısıyla bu tasnif tüm toplumlar için geçerli ve aynı olamaz. Zira İslam coğrafyasının deney ve gözleme dayalı bilimsel çalışmalarının en üst düzeyde olduğu bir dönemdir bu dönem. Pek tabii Avrupa Rönesans’ına da ilham olmuş bir dönemdir bu dönem.

On dokuzuncu yüzyıl disiplini “pozitivism” ve dolayısıyla “pozitivist bir bilim tarihi” üzerine kurgulanmıştır (Anlı, 2015, s. 114). Pozitivism; epistemoloji, bilim felsefesi ve bilim tarihi içinde değerlendirmeye alınacak ve bir bilimsel yöntem olarak artıları ve eksileri ile inkârı mümkün olmayan ve inkârı da gerekli olmayan bir kavramdır. Bu çalışmada da böyle bir amaç güdülmemektedir. İtiraz; doğrudan pozitivismin kendisine olmayıp, pozitivismin yegâne bilim ölçüsü olarak dayatılmasına ve bu ölçüden iktibasla pozitivism öncesinin “bilimsel öncesi” pozitivismden itibaren geçen dönemin de “bilimsel dönem” olarak tasnif edilmesinedir.

Bilimlerin tasnifi konusunda Ebülfez Elçibey tarafından yazılan ve Kemaloğlu tarafından Türkiye Türkçesine aktarılan makalede (2014), bilim tarihi ve bilim tasnifi ile ilgili olarak “bilim tarihi insanlık tefekkürü tarihi”

dolayısıyla “bilimin başlamasıyla da tasnifi başlamıştır” ve buradan hareketle “bilimin tasnifinin tarihi beşer düşüncesinin tarihi kadar eskidir” denilerek, bu birikimin başlangıç çabalarına Babil ve Sümerlerde rastlanmasına rağmen bilim tarihine hakim mevcut tasavvurların başlangıcı olarak Yunan filozoflarının kabul edilmesi tutarlı bulunmamaktadır. Bu sınıflandırmadaki mevcut tutarsız durum hakkındaki fikrine Elçibey (2014), Rus bilim adamı Yerşov’un *“bilim, gerçek bilim insanı için kendi bin yıllık tarihiyle ebedi canlı yaşam sürecidir. Bu süreçten tek şahsiyeti bile çıkarırsan, tüm ‘bilim binası’ çöker.”* (s. 77) cümlesini örnek gösterir

Batı merkezli bilim tarihi tasnifine göre XVIII-XIX. yüzyıl öncesi yapılmış çalışmalar için bilimsel değildir, bilimsel olanlar için ise XVIII-XIX. yüzyıldan sonra yapılan çalışmalardır gibi bir anlam çıkmaktadır ki bu anlam sorunlu ve haddi aşan bir anlamdır. Aliya İzzetbegoviç (2010, ss. 94-95) bu durumu içtimai gelişimi göstermek için yapılan şemaların oldukça göreceli olduğu ve gerçek durumu yansıtmadığını belirterek, XVIII ve XIX. yy.’lar için Avrupalı mütefekkirlerin bu kategorik anlatımına itiraz etmiştir. Devamında; aslında bir rejimin toplum üzerindeki etkisinin zenginliklerin kolektif çalışma ile organize edilmesi veya doğrudan çalışmadan elde edilmesine bağlı olması gerekirken bu Avrupalı hayali determinizminin, düşüncelerin yayılmasına destek olan psikolojik bir vasıta olarak nesillerin vicdanlarını baskı altına aldığını ifade etmiştir. Bu açıklamalar “bilimsel öncesi dönem” ve “bilimsel dönem” tasnifinin hem bilim ahlakı açısından hem de bilimsel yöntem olarak sorunlu bir tasnif olduğunu ortaya koymaktadır. Daha da öte, böyle bir tasnif yaklaşımı, sanayi devrimi öncesinde yapılan ontolojik, epistemolojik ve dahi fen bilimlerindeki tüm bilimsel çabaları, keşifleri, buluşları, icatları hepsini toptan tahfif ve tahkir eden, iyi niyetten vareste bir yaklaşımdır.

Bu sınıflandırma ile birlikte XVIII. yy. öncesinde özellikle doğu toplumlarında bilim dünyasında çığır açmış, devrim niteliğindeki bilimsel eserlere dahi doğrudan bilimsel değildir denilemediği için, bilimsel değildir demek yerine “bilimsel öncesi dönem” isimlendirmesi ile bir tasnif yapmak suretiyle akıllara, dimağlara bilimsel olmadığı şeklinde bir mana zerk edilmiş olmaktadır. Bu nedenle bilimsel çalışmaların “bilimsel öncesi” veya “sonrası” şeklinde tasnifi çok da iyi niyetle açıklanabilecek bir tasnif değildir. En basit örnek ile bugün dahi yeni yeni sırların ve derin bilginin izlerinin keşfedildiği Mısır piramitlerinin inşasında büyük bir organizasyon, emek yani iş gücü ve insan kaynağı yönetimi olmaması mümkün müdür? Devlet-i Aliye veya öncesinde Roma’nın şu anki iletişim vasıtaları olmadan merkezi ve taşra teşkilatlanmasını, koordinasyon ve yönetimini kısaca organizasyonunu hangi ilkeler doğrultusunda yürüttüğünü izah, yönetim disiplinine temas etmeden mümkün müdür? Bu haliyle, günümüz tıp, astroloji, matematik, fizik,

yönetim disiplinlerinin temelini atıldığı VIII. yy ve XVIII. yy arasındaki çaba ve çalışmalar yok mu sayılacaktır? Yoksa tüm bu çalışmalar bilim dışı mı kabul edilecektir? Bu sorular daha da çoğaltılabilir ama bu suallere verilen cevap hep aynı olacaktır. Tabii ki bilimsel alanların temelini atıldığı bir dönemi veya dönemleri bilimsel kabul etmemenin izahı mümkün değildir.

Merhum Salih Zeki Bey (1864-1921)'in dört cilt olarak tasarlanan ama ilk iki cildi basılabilen “Asar-ı Bakiye” eseri, Merhum Adnan Adıvar (1882-1955)'in “La Science chez les Turcs Ottomans (Osmanlı Türklerinde İlim)” adlı eseri, merhum Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı (1913-1993)'nin kaleme aldığı “İslam Dünyasında Bilim ve Eğitim Kurumları ve İslam Dünyası'nda Gözlemleri” adlı eserleri, Sayılı'nın talebeleri merhum Prof. Dr. Sevim Tekeli (1924-2019)'nin “Nasîrüddîn, Takiyüddîn” hakkındaki çalışmaları ve bilim ve tıp tarihi ile doğa bilimleri alanındaki eserleri ile Prof. Dr. Esin Kahya'nın çabaları ve yine merhum Prof. Dr. Fuat Sezgin (1924-2018) tarafından bir ömür vakfedilerek hazırlanan on yedi ciltlik “İslam'da Bilim ve Teknik eserleri” (Unat, 2021). Bütün bu eserler, bütün bu çabalar boşuna mıydı o zaman? Pek tabii bu büyük araştırmacılardan önceki yapılan çalışma ve çabalar gibi bu kıymetli çaba ve eserler de boşuna değildir. Bu eserler, muhtevaları itibarıyla bir bakıma Batı merkezli bilim tarihi ve bilim felsefesinin hâkim anlayışı, XIX. yy pozitivism hegemonyasına mütevazî bir itiraz niteliğindedir.

Hülasa, bu bölümün temel gayelerinden biri de benzer bir yaklaşım ile ele alınan yönetim biliminin ve bu bilim için geçerli olan Batı tandanslı mevcut tasnifin, tutarsız durumunu ifade etmek ve akabinde kadim kaynaklardan hareketle “törelî yönetim” anlayışının üstünü örtmeye çalışan bu sorunlu anlayışların tutarsızlığını izah etmektir. Bu nedenle bölümün belirlenmiş sınırlarına riayet edebilmek maksadıyla temel amaca matuf olarak yönetim konusuna geçiş yapıp, bilimsel tasnif konusu ile ilgili meramımızı yeterince ifade etmiş olarak bilimsellik algısı mevzusunu burada nihayete erdirmekte fayda vardır.

2. Günümüz Yönetim Anlayışı

Sosyal bilimler alanındaki “bilimsel dönem” tasnifi eğilimi “yönetim bilimi” için de benzer şekildedir. Yönetim alanındaki kaynaklar incelendiğinde sanayi devrimi öncesi ya da XVIII. yüzyıl öncesi dönem yönetim alanında yapılan çalışmaların tümü “bilimsel öncesi dönem” başlığı altında ele alınırken, sanayi devrimi ile birlikte yönetim alanında yürütülen çalışmaların “bilimsel dönem” başlığı altında “klasik dönem”, “neo-klasik dönem”, “modern dönem” ve “post-modern dönem” olarak sınıflandırıldığı görülmektedir.

Yönetim bilimi iktisadi idari bilimler alanı içinde yer alan iktisat, psikoloji, sosyoloji, tarih, felsefe ve hukuk gibi bilim dalları ile de yakın ilişki içinde olan alanlararası bir konumda yer almaktadır. Hatta yönetim ve organizasyon biliminin kendine has kavram ve tanımları ile dil ve edebiyat ile dahi ilişkisi bulunmaktadır. Pek tabii bu ilişkilerin bazıları çok kuvvetli iken bazılarının ise daha düşük olması bilim dallarının konumu gereği normaldir.

Chevallier ve Lochack'dan Atay'ın Türkçeye tercüme ettiği makale (1988), yönetim biliminin konusunu diğer bilimler ile olan ilişkileri üzerinden açıklamaktadır. Bu çalışmaya göre aygıt olarak yönetim; idari ve hukuki kuralları açısından idare hukukuyla, oluşum süreci açısından tarihle, araçlar açısından ekonomiyle, gayeler açısından felsefeyle ilişkili olup, yönetenler açısından yönetim; bireyler açısından psikolojiyle, toplumsal veriler açısından sosyolojiyle ve dil açısından yönetime uygulanan dil ile ilişkilidir. Ayrıca bu çalışma yönetim bilimine tümel yaklaşımları; kurumsal yaklaşım, ekonomik yaklaşım ve örgütsel yaklaşım olarak da tasnif etmektedir.

Bu ve benzer bilimler ile konumu gereği olan ilgi ve ilişkisi nedeniyle yönetim kavramının da gelişiminin bu bilimlerin paralelinde gerçekleşmesi pek tabiidir. Dolayısıyla yönetim kavramı, bilim tarihi ile yani insanlık gelişimi tarihi ile yakından ilgili bir kavramdır. Yani yönetim için insanlıkla yaşıt bir uğraş demek çok da abartılı bir söylem ya da ifade olmayacaktır. O halde bu çalışmanın önceki kısımlarında ifade edildiği üzere bilim tarihi eğer bir insanlık tarihi ise bu doğrultuda insanlık ile yaşıt kabul edebileceğimiz yönetim kavramının ve biliminin töreli bir rotada aranabilmesi için “bilimsel öncesi dönem” ve “bilimsel dönem” şeklindeki Batı merkezli tasnif sultasından kurtarılarak ele alınması doğru bir başlangıç noktası olacaktır.

Bu bölüm ile arzulanan gaye yönetimle ilgili insanlık tarihinin başlangıcından bugüne kadar uzanan yönetim anlayışını ve bu anlayışın tarihi serüvenini kırılımları ile birlikte takip edebilmektir. Bu sayede hakiki bilimin temel arzularından biri olan hakikate yani hikmete ulaşma gayesi ile tarihten günümüze mevcut insan, sermaye, doğa gibi kaynakların ve ihtiyaçların yönetimi ile ilgili yani yönetim ile ilgili bir tartışma yürütmek ve akabinde töreli bir yönetim anlayışı önermek mümkün olabilecektir.

Burada önemli bir hususu belirtmekte fayda var. O da bu önerinin tıpkı liberalizme alternatif olarak önerilen sosyalizm veya komünizm ya da diğer “-izmler” gibi bir alternatif model önerisi olmadığı hususudur. Çünkü vaadi, kamusal imkân eşitliği üzerinden müreffeh bir topluma ulaşma olan sosyalizm de, vaadi ferdiyetçi fırsat eşitliği üzerinden müreffeh bir topluma ulaşma olan liberalizm de vaadini gerçekleştirememiş iki ekonomik modeldir. Bunlardan liberalizm insanın nefsinin semirtip, rasyonel aklı ile onu materyalist

bir vahşiyeye dönüştürürken, sosyalizm ise onun fert yönünü görmezden gelip, onu neredeyse eşya ile bir saymış, onun mülk edinme doğasını ve iştiyakını görmezden gelmiştir (Karakoç, 2013). Dolayısıyla birbirine ikame olarak gösterilen bu iki model gibi bir alternatif model önerisi yapmak bu çalışmanın amaçları arasında bulunmamaktadır. Nitekim gelinen noktada hantal sosyalizm, kıyıcı liberalizm karşısında doğudaki egemen konumunu kaybettiği için bugün sadece romantik bir malzeme olarak işlenegelmektedir. Yani dünya üzerinde halen tedavülde olan anlayış neo – liberalizm olup, bu çalışmadaki itiraz hâkim anlayış olarak karşımızda duran neo – liberalizm ve ilkeleri ile onun kucağında semiren haz ve kâr merkezli “yönetim” anlayışına olacaktır.

Törelî yönetim anlayışını ifade etmeye giden yolda döşenen ilk taşlardan biri sayılabilecek bu çalışmada yükseltelen iki önemli itiraz bulunmaktadır. İlk itiraz; mevcut ekonomik nizamın kucağında bencil, konformist ve kendinden başkasını düşünmeyen bir hüviyetle büyüyen homo-economicusa yani bu hazcı ve pragmatist insan modeline, ikinci itiraz ise; milletlerarası toplumsal istikrarsızlığın en önemli nedenlerinden biri olan tüm mevcut sınırlı kaynakları yönetmedeki mevcut kâr endeksli yönetim anlayışınadır. İnsan yerine eşya ve tüketimi önceleyen, herkese yetecek imkanları kıt kaynaklar olarak tanımlayan, muhtaçlığımızı ise sınırsız ihtiyaçlar üzerinden betimleyerek tüketim esaretine dönüştüren bir ekonomik anlayışın idamesine araç edilen yönetim anlayışına ve onun modern ve post – modern türev uzantı ve yorumlarına bir itirazdır. Yoksa bu çalışmanın amacı, bu kadük anlayış ve yaklaşımlara stepne olacak bir alternatif önerisi geliştirmek değildir. Aksine, bu teklif; üzeri türedi anlayışlarla örtülen küllenen, asılm, hakiki olanın, insani ve irfâni olanın yani makul ve itidalli olanın yeniden tedâvülü ve tekâmülü çabasıdır. Bu çalışma da bu çabanın müspet neticelerinin belki bugün değil ama yarın neşvünema bulacağına, beşeriyetin bu hakîkî, medenî, irfâni ve insânî yönetim anlayışına yani törelî yönetim anlayışına rücû edeceğine duyulan eksiksiz bir inanç ile ele alınmıştır. Bu inanç ve umutla günümüzün yönetim anlayışına ve bu anlayıştan kaynaklanan mevcut sorunlara değinmekte yarar vardır.

2.1. İtidal ve Makulün Yerine Kâr ve Haz Maksimizasyonu

Yönetim, en yalın ve genel ifadesi ile planlanmış amaç ve hedefleri gerçekleştirmek amacıyla sınırlı kaynakların örgütlenmesi, yönlendirilmesi ve koordine edilmesi ve devamında da denetlenmesi şeklinde açıklanabilir (Eren, 2011, ss. 3-5). Bu açıklama doğrultusunda sınırlı kaynaklardan olan emeğin yani insanın planlar doğrultusunda örgütlenmesi, yönlendirilmesi, koordine edilmesi ve denetlenmesi nasıl bir yönetim faaliyeti ise bir başka

sınırlı kaynak olan sermaye veya hammaddenin de yönetim işlevleri üzerinden idaresi de aynı şekilde bir yönetim faaliyetidir. Yani yönetim kümesinde iki temel öge bulunmaktadır. Bunlardan ilki “kaynaklar”, ikincisi ise “ihtiyaçlar” olarak ifade edilebilir. Dolayısıyla iktisat bu sınırlı kaynakların sınırsız olan ihtiyaçların giderilmesindeki dağıtımı ile ilgilenirken, yönetim ise bu ihtiyaçların ve bu ihtiyaçları giderecek mal ve hizmet üretiminde kullanılacak kaynakların planlaması, örgütlemesi, yönlendirilmesi, koordinesi ve denetimi ile yani kısaca yönetimi ile ilgilidir.

Bu tanımlarda en dikkat çeken husus ise ahlak ve adalet kavramlarına hiçbir şekilde iktibas edilmemesidir. Bu rastgele bir durum olmayıp, bilinçli bir tercih ve eğilimdir. Çünkü yönetim biliminin modern anlayışının üzerinde yükseldiği zemin, neo – liberal eko-politiktir ve bu yaklaşım değerler manzumesini fayda ve kâr maksimizasyonu üzerinden tertip edip, ahlak ve adalet kavramlarına, erdem ve fazilet gibi hususlara özellikle değinmemektedir. Oysa bu kadim medeniyet havzasında “ahlak” tüm her şeyi belirleyen temel değer olmuştur. Hatta öyle ki “iktisat” ahlakın bir alt dalı olarak değerlendirilmiştir. Çünkü İslam medeniyeti son uyarıcı Hz. Muhammed (a.s)’ın kendinden önce gelen peygamberlerin aşulamaya çalıştığı güzel ahlakın (mekarim-i ahlak) tamamlayıcısı olduğuna inanmış ve bu doğrultuda her alandaki temel ölçüsü ahlak olmuştur (M. Bulut, 2021, s. 15). Yine İslam klasik düşüncesinin öncüleri arasında sayılan Farabi (2001), El-Medînetü’l-Fâzıla adlı eserinde ulaşılmaması gereken en üst seviye olarak erdemli yani ahlaklı toplumu işaret etmiştir. Böyle bir erdemli şehre ulaşabilmek ise ancak erdemli insanlar ile mümkündür (Türkan, 2023).

Nitekim Mehmet Genç hoca Osmanlı iktisadi sistemini ifade etmeye çalıştığı eserlerinde (2003, 2012, 2014), “devlet-i âliyye-i ebed müddet” ismi ile kendini vasıflandıran bir devletin, dünyada eşi benzeri görülmemiş bir şekilde uzun ömürlü oluşunu, güttüğü vakıf – insan merkezli sosyal ve iktisadi politikalara bağlamıştır. Bu çalışmalarda özellikle asgari ihtiyaçları dikkate alan devletin beyt-ül maldan yani devlet hazinesinden ailelere verdiği 65-150 dönümlük araziler ile kendilerine yetecek ölçüde üretim yaptıkları fazlasının ise ülke içerisindeki yerel pazarlarda değerlendirebildikleri insani ve ahlaki bir sistemin benimsendiği ifade edilmektedir. XVIII. yüzyıl Batılı merkantilizm dönemi ve sanayi devrimleri sonrasında yaşanan duraklama, gerileme ve yıkılma faslını da yine insan ve iman merkezli yani törelî devlet anlayışı gereği sömürgecilik yapmamasına ve ihtiyaçtan fazlasına meyletmemesine bağlamaktadır.

Öyle ki sınırları yedi deniz ve üç kıtaya yayılmış ve bütün bu hükmettiği coğrafyadan ve sınırlarındaki gelişmelerden dünyanın her yerinde

vazifelendirilmiş idarecileri, elçileri ve görevlileri vasıtasıyla haberdar olan bir devletin Batı'daki gelişmelerden ve onun sömürgeci adımlarından haberdar olmaması sadece uluslararası siyaset açısından değil, hayatın olağan akışı açısından da çok gerçekçi ve kabul edilebilir değildir. Batılı devletlerin yayılmacı ve kaynakları sömürücü yaklaşımını görmesine, takip etmesine ve mümkün durumlarda engellemeye yönelik müdahalelerine rağmen kendisinin bilinçli bir tercihle kaynakları sömürücü bir politika gütmemesi ancak sahip olduğu değerler ve yönetim mefkuresi ile izah edilebilir. Yani Osmanlı Devleti'nin bilinçli bir tercih ile bu yarışa dahil olmadığı ve bu nedenle Batı karşısında materyalist anlamda bir güç kaybı yaşadığı anlaşılmaktadır. Sömürge keşifleri ile başlayan Rönesans ve Reform ile devam edip Fransız İhtilali ile kemale eren Avrupalı ekonomi ve yönetim anlayışı ise dünyada giderek hâkim bir iktisadi ve idari anlayış konumuna yükselmiştir. Bu noktada Batılı yönetim anlayışının tarihi gelişim sürecine yakından bakmakta fayda vardır.

Alan yazında yönetimin tarihsel gelişim serüveni sanayi devrimleri ile başlatılmakta ve bilimsel yönetim yaklaşımını, yönetim süreci yaklaşımını ve bürokratik yönetim yaklaşımını “*klasik dönem yönetim yaklaşımları*” olarak ilk sanayi devrimi ile özdeşleştiren bir tasnif gözetilmektedir. Sonrasında 1930'lu yıllarda ise “insan ilişkileri yaklaşımı” olarak da adlandırılan “*neo – klasik dönem yönetim yaklaşımları*”, II. Dünya savaşı sonrası “bilimsel yönetim yaklaşımı, sistem ve durumsallık yaklaşımı” gibi “*modern dönem yönetim yaklaşımları*” ve 1970'li yıllardan sonra ise “*post – modern dönem yönetim yaklaşımları*” şeklinde bir tasnif söz konusudur (Eren, 2011, ss. 17-18; Koçel, 2015). Fakat Koçel (2015, s. 197), Hayri Ülgen hocanın işletme ve yönetim alanında temel eserlerden biri sayılan 1989 basımlı “İşletmelerde Organizasyon İlkeleri ve Uygulaması” eserine atıfla yönetim ve organizasyon konusunda yeniymiş gibi sunulan bu yaklaşımların aslında yeni olmayıp, Kur'an ve İnci'de organizasyon konusu ile ilgili ilkelerin yer aldığını ifade etmektedir. Genel anlamda tarihsel olarak klasik dönem yönetim anlayışı 1911 yılında E. Taylor tarafından yazılan “Bilimsel Yönetimin İlkeleri” eseri ile başlatılmakta ve ardından H. Fayol ve M. Weber'in eserleri sayılmaktadır. Neo – klasik dönem yönetim anlayışı 1929 büyük ekonomik buhranı ile, modern anlayışlar ikinci dünya savaşı ve post – modern anlayışlar ise 1973 petrol krizi, küreselleşme ve örgütlü kapitalist modelin yerine esnek üretim anlayışının ikamesi ile başlatılmaktadır (Eren, 2011; Koçel, 2015; Özcan ve Barca, 2010).

Bu tasnif bir dizi karmaşaya yol açmaktadır. Bunlardan biri sanat ve diğer bilimlerde kullanılan klasik dönem ve modern dönem ayrımındaki karşılık ile yönetim bilimindeki klasik dönem ve modern dönem ayrımının aynı anlamı

veya aynı dönemleri ifade etmemesidir. Yönetim bilimindeki bu tasnif paradoksuna dikkat çeken Doğan (2014), klasik, modern ve post – modern kavramlarının anlamlarının yeniden ele alınması ve bu kavramların yalnızca dönemsel değil, ideolojik ve epistemolojik farklılıklarının da göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtmektedir. Çünkü bilimsel tasnifte “modern” güncel olanı ifade ederken “post-modern” ise buna eleştirel ve tepkisel olarak doğanı ifade etmektedir. Oysa yönetim alanında post – modern kavramı bir eleştiriden ziyade yeni ortaya çıkan yönetim yaklaşımlarını kategorize etmek için kullanılmaktadır. Bilim tarihi ve yönetim bilimi açısından bu tutarsızlık aslında başından beri anlatılmaya çalışılan husus ile yani Batılı bir perspektifle geliştirilen tekliflerin taklitçi tasnifi ile ilişkilidir. Yönetim biliminin bu tasnifinde tarihsel unsurlar mı, düşünsel unsurlar mı, çevresel unsurlar mı yoksa siyasal ve ideolojik unsurlar mı belirleyici olmuştur sorusu ise halen objektif olarak yanıtlanmayı beklemektedir. Bu açıklamalar bize yönetim düşüncesi bağlamında, kavram olarak olmasa da bilim olarak yönetimin ele alınma usul ve uygulamalarında önemli dönüşümler yaşandığını göstermektedir.

Peki, yönetim alanındaki bu tarihsel tekâmül, fikri çabalar ile mi yoksa maddi unsurların dönüşümü ile mi gerçekleşmiştir? Özcan ve Barca (2010)’nın ifadesi ile yönetim fikrinin dönüşümü “çevresel determinizm ile mi yoksa düşünsel ilerleme” ile mi gerçekleşmiştir? Şüphesiz bu iki neden de yönetim fikrinin dönüşümüne etki etmiştir. Fakat bu dönüşümde hangisi daha tesirli olmuştur sorusuna yanıt bulmak için diyalektik bir yaklaşım benimseyen araştırmacılar, Marksist materyalist diyalektik tasavvurun ifadesi ile çevresel maddi unsurların da Hegelci idealist diyalektik tasavvurun ifadesi ile düşünsel çabanın da yönetim düşüncesini zaman içerisinde dönüştürdüğü ve ilerlettiği sonucuna ulaşmışlardır. Yani yönetim tasavvuru çevresel koşullar ile düşünsel ilerlemelerin karşılıklı etkileşimiyle şekillenmiştir. Her iki dinamik de birbirini tamamlayarak yönetim teorilerinin gelişimine katkıda bulunmuştur.

Aslında bu çalışmanın çıkış noktalarından biri olan yönetim düşüncesinin gelişimini 1800 - 1900’lü yıllardan başlatan yaklaşıma yükseltilebilir itirazı temellendiren düşüncenin esası da burada ifade edilmiş olmaktadır. Çünkü tarihsel yazının önem taşıdığı bu tür araştırmalarda, diyalektik yaklaşım, yönetim düşüncesinin değişimini tarihsel bir bakış açısıyla ele alarak, geçiş dönemlerini maddi koşullar ve düşünsel gelişmeler ekseninde değerlendirmeyi gerekli kılan etkili ve gerekli bir yöntem olarak gösterilmektedir. O halde iktisadi çalışmalar açısından liberalizm öncesini veya yönetim çalışmaları açısından Taylor öncesini karanlıkta bırakma, hadi biraz daha iyimser bir ifade ile gölgede bırakma, ya da daha da naif bir ifade ile yalnızca Batı

eksenli bir iktisadi ve idari okuma, bütünün içindeki bir parçanın öne çıkarılıp sadece oraya odaklanması ve kavramın tümü ile ilgili tümel bir bakıştan kamuoyunun mahrum bırakılması anlamına gelmektedir. Bunun da sonucu, mevcudun yegâne hakikat olduğu peşin ön kabulü ile farklı bakış açılarının tartışılmasından, akabinde daha ideal ve yüksek olanın keşfinden ve kamuoyunca benimsenmesinden mahrum kalmaktır. Ayrıca bu yaklaşım, tekelci bir reaksiyon ile yegâne sistemin ve yegâne anlayışın mevcut dayatılan anlayışlar olduğu gibi bir kolaycılığa kaçmayı yani bilimsel ataleti de doğuran olumsuz bir durumdur.

Bu bilimsel ve beşerî açıdan sorunlu olan durumun şu anki en büyük makyajı ise iktisadi ve idari ekollerin, kavramların ve tanımların bolluğudur. Bu yaklaşımların hemen hepsi yeni ve farklı ifadeler geliştirmiş gibi bir illüzyon oluşturmakla birlikte temelde faydacılığın (kâr – haz maksimizasyonu) merkezde olduğu yaklaşımlardır. Hemen hemen her disiplinin alanına giren yönetim faaliyet ve uygulamaları nedeniyle (örn; kamu yönetimi, teknoloji yönetimi, zaman yönetimi, uluslararası ilişkiler yönetimi, bilgisayar ağ yönetimi vb.) her disiplin kendi ilgi ve ihtiyaç alanlarını öncelemek suretiyle bir tanım yapmakta ve bu durumun alan yazında tanım ve teori enflasyonuna neden olduğu görülmektedir. Bu durumu Koçel (2015, s. 59) eserinde Micklethwait ve Wooldridge (1996)'ın “The Management Theory Industry” kavramına iktibasla “yönetim teorisi endüstrisi” olarak ifade etmektedir. Halen de yeni bir yönetim yaklaşımı veya teorisi icat etme modası kendilerine “yönetim gurusu” diyen kişiler tarafından devam ettirilmektedir. Bu açıdan çok sayıda post – modern yönetim anlayışı veya yaklaşımının farklı kaynaklarda, farklı sayılarda ve farklı kavramlarla ifade edildiği görülmektedir. Peki bunca yeni veya farklı olarak ortaya çıkan yaklaşımlar, kavramlar veya bunları ifade eden gurular en azından ontolojik ve epistemolojik olarak gerçekten mevcut yaklaşımlardan farklı bir şey söylüyor mu? Yoksa tamamına yakını farklı usul, yaklaşım, yöntem, esas ve uygulamalar geliştiriyor ve tanımlıyor gibi gözüküp, haz ve kâr maksimizasyonunu önceleyen hedonizmi mi semirtiyorlar?

Bu tarihsel değişimler ve ortaya çıkan yeni yaklaşımlar ile birlikte yönetim tanımlarında öne çıkan hususların ve vurguların da bu dönüşüme adapte olarak tanım ve kavramların şekillendiği görülmektedir. Önceki ifade ettiğimiz klasik dönemde, yönetim kavramına “yapılan işler” ve bu işlerin teknik yönlerini önceleyen ve çalışanlara işleri yapmaya yardımcı olan makine ve ekipmanın bir parçası gibi bakan ve insani hususların daha geri planda olduğu bir anlayışın hâkim olduğu görülürken, insan ilişkileri yaklaşımı ile birlikte psikoloji ve sosyoloji gibi disiplinlerin iştiraki ile yönetim daha az işlerin teknik yönü ile daha çok işleri yapan insan ile ilgili olmaya başlamıştır.

Bu ivme her geçen gün insan lehine yükselerek devam etmiştir. Yani 1900'lü yıllarda başlayan yönetimin insanileşme çabasının bugün halen devam ettiği söylenebilir. Bu çabada ne kadar muvaffak olunabildiği konusu ise oldukça tartışmalı bir konudur. Yani başta yönetim tanımında kaynakların ve ihtiyaçların planlı, örgütlü, koordineli bir yönetimi ve denetimi hususunda gelinen noktada, mevcut tablo ne derece kamuoyunu tatmin etmekte ve içimize sinmektedir diye sorduğumuzda verebildiğimiz yanıtlar pek de iç açıcı olmamaktadır.

Bugün gelinen noktada kaynakların hızla tükendiği, haz merkezli dolayısıyla hızlı ve karmaşık bir piyasalaşma zemininde kadim ve töreli değerlerin kâr maksimizasyonu ve fayda maksimizasyonu gibi serbest piyasa ekonomisinin kutsî değerlerine tercih edildiği, rantın ve çıkarın önde tutulduğu bir anlayışın hakimiyeti söz konusudur. Aslında işletmenin karlılığını merkeze almasına rağmen kişiye özel uygulama ve planlar ile, esnek ve uzaktan çalışma şartları gibi kişinin kendisini sanki daha özerkmiş ve rahatmış gibi hissetmesi sağlanan çalışma koşulları, çevreyi hunharca kirleten ve kaynakları hızla ve ölçsüzce tüketmelerine rağmen sürdürülebilirlik sloganları ile çevreciymiş gibi gözükten işletmeler, bu işletmeleri ve bu işletmelerin varlık sebebini güvence altına alan devlet ve yasalar, hukuksal mevzuatlar, yetişen nesilleri bu sisteme entegre edecek donanımı yükleyen eğitim sistemi ve mevcut sistemi haklı, mantıklı ve rasyonel gösterecek bilimsel ve akademik oligopolleşme ve daha pek çok kurum ile varlığını, yaşadığı pek çok kriz ve buhrana rağmen devam ettirebilen yeni liberalizm yorumu: Neo – liberalizm.

Neo - liberalizm, bireysel rasyonaliteye dayanan dar bir rasyonalite anlayışıyla, piyasa mantığını engelleyebilecek kolektif yapıları zayıflatırken, esnek çalışma düzenlemeleri ve bireyselleştirilmiş rekabet ortamıyla toplumsal dayanışmayı kırmaktadır. Kısa süreli sözleşmeler, taşeron çalışma ve bireysel performans odaklı sistemler, bireylerin kendi kendilerini sömürmelerine yol açan otokontrol stratejileriyle uygulanmaktadır. Bu süreç, toplumsal gerçeklikten kopuk bir piyasa ütopyası yaratmaktadır (Apaydın ve Zenginoğlu, 2022, s. 285).

Özetle bugünün iktisadi anlayışı olan neo – liberalizm ve bu anlayışın doğurduğu, büyüttüğü ve varlığını devam ettirmeye yardımcı olduğu yönetim anlayışı haz ve kâr merkezli bir yönetim anlayışı olup, vadettiği toplumsal refahı temin etmekten çok uzak bir noktadadır. Fakat buna rağmen tekeli hegemonyası ile kontrol altında tuttuğu tüm kurum ve müesseseler ile varlığını sürdürmeye devam edebilmektedir.

2.2. Şerefli Varlık İnsan – Primatın Az Gelişmiş Homo-Economicus

Liberal ekonomik sistemin kaynağını aldığı Batı'nın insan tasnifinde ilkel insan "Homo – Sapiens" olarak yani "primat" olarak adlandırılmaktaydı. Bu ilkel insanın ekonomik çıkarlarını akılcı bir şekilde düşünüp buna göre hareket eden, üretici olarak kârını, tüketici olarak hazzını maksimize etmeye güdümlü formuna ise "homo – economicus" dediler. Batılı eserlerin pek çoğu sosyal bilimler ve özellikle ekonomi ve yönetim sahasında ilkel insanın homo – economicusa evrildiğini belirtip, onu da salt maddi çıkarlarını düşünen ve rasyonel aklı ile aldığı kararları rasyonel davranış ilkesi gereği en az bedeli ödeyerek faydasını en yüksek düzeye çıkartacak ya da girdi maliyetlerini en düşük seviyede tutup kârını en yüksek düzeye çıkartacak iradesi zayıf bir akratik insan olarak betimlemektedir (Logachev, 2016). Bu anlayış insanın diğerkâm tarafını yok sayan, onu hodkâm bir varlık olarak ele alan anlayıştır. Bu anlayış, insanın başkalarını düşünen tarafını, onlarla işbirliği ve dayanışma içinde yaşama idealini irrasyonel yani akıldışı kabul eden bir anlayış olarak pek çok eleştiriye de maruz kalmasına rağmen varlığını sürdürmeğe halen devam etmektedir.

Bu çıkarıcı, hazcı ve kârcı tasavvur, törelî yönetim anlayışının temel ilkelere biri olan "insanı yaşat ki devlet yaşasın" anlayışının hüküm sürdüğü medeniyet havzamızda uzun yıllar karşılık bulamadı. Öyle ki, bireysel maddi çıkarı için bırakın başka birine zarar vermeyi, başkasını kendine tercih eden bir anlayışa "homo – economicus" prototip insan modelini kabul ettirmek çok kolay olamazdı. Vakıf medeniyetinin içine doğan, "nizâm-ı ferdi" (insanın refahı) "nizâm-ı âleme" (toplumun refahı) bağlayan, göçmen kuşlar için bile yuva yapmayı kendine vazife bilen değer ve ilkelere sahip insanlara, bırakın rasyonel davranış ilkesini benimsetmeyi, anlatmak bile öyle basit bir iş olamazdı. Daha da ötede insanı iradesi ile diğer yaratılmışların tümünden bu hür ve tercih edebilme yetisine sahip olmasına bağlı olarak iyiyi, doğruyu ve faydalı olanı seçme kabiliyetinden ötürü "eşref-i mahluk" yani şerefli bir varlık olarak gören bir inanmışlığa hedonizmi, pragmatizmi ve çıkarıcı aklı ulaşılması gereken en üst düzey olarak kabul ettirmek çok mümkün görülemezdi.

Homo – economicus insan modeli törelî insan anlayışında insan olarak ancak en düşük düzey olarak değerlendirilebilir. Yani hayvan olarak, aslan aklı ve güdülerinin iştıyakı ile hareket eden bir varlık olmasına rağmen o dahi karnı doyduğunda bir yavru ceylana çok yakınından bile geçse zarar vermez. Bu haliyle yırtıcı bir hayvan olan, ormanın kralı olarak adlandırılan, besin zincirinin üst kısımlarında yer alan aslan dahi homo-economicus

modeline göre daha erdemli sayılabilir. Mevcut liberal anlayışın dinamosu sayabileceğimiz homo-economicus modeli bu ifade ettiğimiz yanları ve daha da çeşitli insani olmayan hususları açısından ciddi eleştirilere de maruz kalmıştır. Ama buna rağmen liberalizmi idame ve idealize ettiren müesseselerin desteği ve bu müesseselerin vahşiliğini ifade edenlerin engellenmesi veya göz ardına itilmesi gibi nedenlerle varlığını sürdürmeye devam etmektedir.

Liberal anlayışın destekçilerinden biri de Darwinist teoridir. Darvinci evrim teorisine yaslanarak doğal seleksiyon sürecinde rasyonel davranmayan insanların doğal süreç gereği eleneceği ve ancak rasyonel davranış sergileyen insanların ekonomik yaşamda hayatlarını devam ettirebileceği gibi bir önerme ile bu anlayış tahkim edilmeye çalışılmış olsa da bu paradigmanın artık eski itibarını da anlamsallığını da sürdürmediği görülmektedir (Akyıldız, 2008; Gintis, 2000; White, 2003).

İnsanın her zaman rasyonel davranmayacağı veya davranamayacağı, bazen, bazı durumlarda irrasyonel de davranabileceği konusunda yükseltelen insani itirazların yanı sıra konuya Dewey ve Kant gibi ahlaki açıdan yaklaşan ve bu rasyonalist insan tasavvurunu eleştiren başka Batılı düşünürler de bulunmasına rağmen Thomas Hobbes, Adam Smith gibi düşünürlerin idealize ettikleri liberal eksenli bu rasyonalist insan tasavvuru bugün halen günümüzün insan modeli olarak varlığını devam ettirmektedir (Akyıldız, 2008).

Batı merkezli yönetim tasnifi, insan merkezli olarak incelendiğinde, haz ve kâr maksimizasyonunu önceleyen bu rasyonalist bakış açısının aslında patron merkezli kâr maksimizasyon anlayışı olarak günümüze kadar uzandığı görülmektedir. Hatta XIX. yy'dan bugüne kadar temel meselenin ferde özgürlük ideali ile toplumu müreffeh bir düzeye çıkarma vaadi görünümülü haz ve kâr artışı gerçekleştirmek olduğu anlaşılmaktadır. Bu haliyle sadece aklını kullanan bir insanın ve o insanlardan teşkil edilen bir topluluğun ne kadar da vahşi olabileceği, vahşilikte en yırtıcı hayvanları dahi sollayabileceği görülmektedir.

Türk Yönetim anlayışına temel teşkil eden üç büyük yazıttan biri kabul edilen Yusuf Has Hâcib'in Kutadgu Bilig eserinde (Arat, 1947); "Kün Togdı, Ay Toldı, Ögdülmüş, Ogdurmuş" adlı dört ana karakter bulunmaktadır (Çağatay, 1968, 1970). Siyasetname türü sayılan bu eserde, karakterler arasında geçen konuşmalar üzerinden yönetimin temel esaslarının ifade edildiği anlaşılmaktadır. Bıçak (2019) makalesinde, "kötü dünyanın ancak iyi bir yönetimle düzeltilebileceği" anlayışının Kutadgu Bilig eserindeki temel önermelerden biri olduğunu tespit ettiğini belirtmiştir. Farklı bir ifade

ile Yusuf Has Hâcib, eserinde dört karakter üzerinden iyi bir yönetimde ve yöneticide olması gereken özellikleri anlatmıştır (Y. Bulut ve Aslan, 2018).

Bu dört karakter ile “adalet, mutluluk, akıbet ve aklı” remz eden müessir, günümüzden yaklaşık bin yıl önce hem bu alemdeki hem ebedi alemdeki saadeti bu dört ilkenin birlikte var olmasına bağlamıştır. Bugün gelinen noktada, yönetim disiplinindeki bu ilkeler vicdanlarda tekâmül eden adaletin eşitliğe kurban edilerek anılmadığı, akıbetin ise sadece verimlilik ve performans üzerinden değerlendirildiği, uzun soluklu ve kalıcı mutluluk ve saadet yerine geçici hazların ikame edildiği, aklın ise iyi, doğru ve faydalı olanın ayırıcında bir vasıta olarak kullanılması yerine rasyonel davranış adı verilen çıkarların maksimize edilmesi için kullanıldığı bir konuma indirgenmiştir.

Yönetim bilimini 1900’lü yıllarda Taylor’un bilimsel yönetim anlayışı ile başlatan bakış açısı üzerinden insan ve insana bakışı ele alacak olursak. Klasik dönem olarak adlandırılan bu dönemde insan, tıpkı bir makineymişçesine yalnızca üretim sürecinin bir parçası olarak değerlendirilmiştir. Hareket ve zaman etütleri üzerinden sadece verimlilik ve performans artışı gibi hedefler yani kâr maksimizasyonu gözetilmiştir. Bu dönemde artan çalışma saatleri, kısa mola ve yemek süreleri, ağır çalışma koşulları işgörenler arasında ciddi hoşnutsuzluklara ve sendikal hareketlere yol açmıştır. Bu sıkışıklığa ve işlerin aksamasına çare bulmak amacıyla yürütülen çalışmalar insanın duygusal yönüne de eğilmeyi gerektirmiş adına insan ilişkileri veya davranışsal yaklaşım adı verilen yeni bir dönem başlığı atılmıştır.

Neo -klasik dönem olarak da ifade edilen bu dönemde psikologlar ve davranış bilimciler insanın duygusal taraflarını da ele almış olup, yine merkezde verimliliği ve performansı artırmak yani kâr maksimizasyonu olmak kaydıyla işgörenin motivasyonuna odaklanmaya başlamışlardır. Evet, klasik dönem mühendislerinin insana makine gibi yaklaşan hâkim anlayışını biraz daha yumuşatan bir bakış olduğunu kabul etmekle beraber halen törelî yönetim anlayışının insanı konumlandığı düzeyin yamaçlarına bile yaklaşmaktan çok uzak bir anlayış olduğunu belirtmek gerekir. Bu yaklaşımlardan sonra II. Dünya Savaşı sonrasında, “yönetim bilimi yaklaşımı, sistem yaklaşımı ve durumsallık yaklaşımı” gibi “modern yönetim yaklaşımları” başlığı altında ifade edilen yaklaşımlar da insandan ziyade matematiksel ve istatistiksel modeller ile, süreç yönetimi ve işletmenin çevresine odaklanan yaklaşımlar olmuştur. Yani insanı işletmenin çevresel bir unsuru olarak değerlendirmiş fakat onu halen patronun kâr maksimizasyonunda bir faktör bileşeni yani bir çevre unsuru olarak görmekten öteye geçememiştir.

1970’lerin sonlarına tarihlendirilen post – modern yönetim yaklaşımlarının başında ifade edilen Toplam Kalite Yönetimi (TKY) insanı işletmenin bir iç

müşterisi olarak tıpkı dış müşteri gibi memnun edilmesi gereken bir unsur olarak tanımlamıştır. Sonrasında geliştirilen “proje organizasyon, hibrit organizasyon, kaynak bağımlılığı, kurumsal yaklaşım, stratejik yönetim” gibi yaklaşımların genelinde ise insanın artık işletmenin stratejik bir unsuru haline dönüştüğü, işletmenin rakipleri ile mücadelesinde ona rekabet gücü sağlayan diğer bilgi, teknoloji ve partnerler gibi unsurlara benzer olarak çalışanın da yetenekleri ile bir stratejik rekabet unsuru olduğu anlayışı yerleşmiştir. Bugün özellikle esnek çalışma modelleri ile kendini daha özerk hisseden, çeşitli liderlik ve dönüşüm uygulamaları ile bulunduğu örgütün önemli bir parçası olarak kendini gören, daha fazla önemsenen bir çalışan algısına ulaşılmış olsa da halen töreli yönetim anlayışının öngördüğü erdemli çalışan modelinden oldukça uzakta olduğunu tekraren belirtmek gerekir.

Yönetim bilimindeki tasnife paralel olarak organize edilen İnsan Kaynakları Yönetiminin (İKY) gelişim tasnifi de bu rasyonalist neo-liberal paradigmaya uygundur. İKY disiplinin gelişimi incelediğinde; ilk önce, insanı işletmenin diğer üretim unsurlarından herhangi biri gibi gören, yetki ve sorumlulukları belirlenip bu doğrultuda ödemeleri yapılan bir varlık olarak ele alan daha statik bir yaklaşım olan *personel yönetimi* anlayışından, insanı üretimde bir kaynak olarak yönetilmesi gereken bir üretim unsuru olarak değerlendiren daha dinamik bir yaklaşım olarak *insan kaynakları yönetimi* anlayışına, oradan insanı işletme için stratejik bir unsur olarak değerlendiren *stratejik insan kaynakları yönetimi* anlayışına ve en nihayet insanı yetkinlik ve becerileri ile işletmeye ve işletme süreçlerine değer katan beşeri ve sosyal sermaye olarak değerlendiren *yetenek yönetimi* anlayışına ulaşmıştır. Bunca kat edilen mesafeye rağmen fertlerin refahından toplum refahı idealine ulaşıp ulaşamadığı tartışması ise halen tartışmaya açık bir konu olarak önümüzde durmaktadır.

Liberalizmin gelişim düzeyini belirlemede en önemli kriterlerden biri kabul ettiği maddi verilerden olan gelir dağılım eşitsizliğini dikkate alsak dahi geleceğe dair durum yine de pek iç açıcı gözükmemektedir. Apaydın ve Zenginoğlu (2022, s. 285) Alveroda ve arkadaşlarından iktibasla; şu anda dünyadaki ekonomik eşitsizlik verilerine göre dünyanın en zengin %1’lik kesimi dünya gelirinin %20’sini, dünyanın en yoksul %50’sinin ise toplam gelirin %10’una sahip olduğunu ama mevcut eşitsizliğin 1980 yılında olduğu gibi devam etmesi durumunda en zengin %1’in gelirden aldığı payın %24’e en yoksul %50’nin aldığı payın %9’a düşeceğini öngörüldüğünü belirtmektedir. Yani mevcut eşitsizlik trendinin devamı durumunda en zenginler ile en fakirler arasında gelir dağılımı adaletsizliğinin çok daha artacağı, haliyle iktidar, eğitim, ulaşım, sağlık kısaca tüm yaşamsal standartlar açısından eşitsizlik ve adaletsizliklerin yükseleceği öngörülmektedir.

Neo – liberal ekonomik anlayışa dayalı olan mekanizma ve müessesler, sermaye sahipleri ile halkın çıkarları karşı karşıya geldiğinde tercihini sermayenin çıkarlarını korumaktan yana kullanan, kendi imtiyazlı zümresinin iktidar ve hakimiyetinin devamlılığını sağlayan ve kamusal düzeni tesis eden devlet ve o devletin müessese ve işlevlerine kapitalist sınıfın hâkim olmasını temin eden bir kurgudur. Öyle ki ABD'nin en zengin %1'lik geliri 2008 krizi sonrası dönemde gelirini 2 kat, en zengin %0,01'lik kesimi ise 4 kat artırmıştır. Bu da liberalizm ile zenginlerin siyasi iktidarı anlamına gelen plütokrazi arasında önemli bir ilişki olduğunu gösteriyor ki bu seçkin azınlığın daha önceki zamanlara kıyasla çok daha yüksek düzeyde zenginleştiği ve güçlendiği anlamına gelmektedir (Apaydın ve Zenginoğlu, 2022, s. 299). Dolayısıyla böyle bir anlayışın veya bu anlayış zemininde neşvünema bulan ve bu anlayışın devamını temin ile kendini vazifeli sayan bir yönetim anlayışının insana ve dolayısıyla topluma hak ettiği erdem ve ahlaklı yaşamı temin edecek refahı sunmaktan aciz olacağı ortadadır. Nitekim neo – liberalizm temel ilke ve felsefelerinde ekonomi la ahlaki olarak değerlendirilmektedir. Yani ahlak gibi bir meselesi veya ilkesi bulunmamaktadır. Unsurlar haz ve kâr maksimizasyonuna hizmet edip etmediği kadar ekonominin meselesi görülmektedir. Böylece ahlak gibi bir ilke ve meselesi olmayan sistemin ahlaklı ve erdemli bireylerden ahlaklı ve erdemli toplum hedefine ulaşmasının beklenmesi ütöpik olarak bile adlandırılmaz.

Sonuç

Bu çalışmada öncelikle yönetim konusuna ve yönetim bilimi konusuna değinmeden bilim kavramına, bilim tarihi ve bilim algısı konularına değinilmiştir. Alan yazındaki mevcut yaklaşımların dünyada muktedir olan Batı merkezli siyasi, ekonomik, askeri güçlerin tahkim ve tanzim ettiği liberal anlayış etrafında şekillendiği ve yönlendirildiği, dolayısıyla bilim adı altında yapılan bu tasnif ve tanzimlerin aslında bilimsellikten ne kadar uzak olduğu ve hâkim anlayışın idare veya tahakkümünde olan vasıtalar eliyle tekâmül ettirildiği ifade edilmiştir. Haliyle Batı merkezli tasnif edilmiş bilim tarihi dönemleri ve yine Batı'nın gelişimine paralel tasnif ve tanzim edilmiş ekonomik gelişme ve bu ekonomik modellerin sürdürülmesinde ve yönlendirilmesinde başlıca vasıta olan yönetim ve organizasyon çalışmalarının tarihsel tasnifindeki sorunlu, ideolojik ve yanlı bakış ifade edilerek, yönetim ile ilgili bilimsel çalışmaların dönem tasnifi üzerinden geliştirilen bilimsellik algısı eleştirilmiştir.

Bilimsel dönemlerin ideolojik tasnif eleştirisinden sonra güncel yönetim anlayışlarına ve bu anlayışların tarihsel gelişim sürecine, bu süreci doğuran sosyo – psikolojik ve sosyo – politik konulara değinilmiştir. Yönetim

biliminin değişim ve dönüşümünü etkileyen unsurların bilişsel unsurlar mı çevresel unsurlar mı olduğu konusu tartışılmış ve akabinde mevcut yönetim anlayışlarının sorun ve sıkıntıları üzerine bir tartışma yürütülmüştür. Bu tartışmada mevcut hâkim ekonomik anlayış olan liberalizm ve devamında neo – liberalizmin sanayi devrimleri ile birlikte Avrupa’da nasıl bir seyir izlediği, bu seyrin dünya genelinde nasıl bir tahakküm ve iktidar aracı haline dönüştürüldüğü anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu ekonomik anlayış üzerinden şekillenen günümüz yönetim anlayış ve yaklaşımlarının kavramsal olarak bolluğuna rağmen insanı ve toplumu ilgilendiren sorunlara çözüm geliştiremediği mevcut yazın üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır.

Gelinen noktada mevcut anlayışların gelecekte de fertlere ya da topluma vaat ettiği refah ve huzuru sunamayacağı ortadadır. Hatta mevcut projeksiyonlar gelir dağılımı konusundaki adaletsizliğin ve farkın kapanacağı yerde çok daha artacağını göstermektedir. Mikro seviyede fert haz, hız ve kaos ortamında içine düştüğü güven bunalımları ile boğuşurken makro düzeyde toplumda artan adaletsizlikler ile yükselecek hoşnutsuzluklar gelecek için ortaya karamsar bir tablo koymaktadır.

Bu bölüm boyunca bahsedilen sorun ve sıkıntıların halli noktasında insanlık tarihi ile yaşıt olan, insanı merkeze alan töreli yönetim anlayışına dönüşü yani öze dönüşü bir çözüm olarak önermekteyiz. Bu anlayış insanlıkla yaşıt bir anlayış olarak insanı merkeze alan, “insana rağmen insan için” anlayışını doğru bulmayan, “insan için insanla birlikte” anlayışını benimsemiş bir yönetim yaklaşımıdır. Mevcut sorunların hallinde ve çözümünde ancak insanı merkeze alan, “insanı yaşat ki devlet yaşasın” şiarına yaslanmış töreli yönetim anlayışının yeniden tahkim ve tanzim edilmesini bir çare olarak görmekte ve önermekteyiz.

Önümüzdeki süreçte töreli yönetim kavramı ve töreli yönetim anlayışının ilkeleri üzerine değerlendirmeler yapılacak töreli yönetim anlayışı çerçevesinin belirlenmesi üzerine çalışmalara devam edilecektir. Çünkü töreli yönetim anlayışının merhum bilge lider Aliya İzzetbegoviç (2010, s. 99)’in de dediği gibi “bütün hayal kırıklıkları ve yenilgiler içinde İslami yeniden doğuşun, dünyanın geniş alanında umut ve çıkışın bir adı” olduğuna inanıyor ve bu anlayışı yeniden tahkim etmeyi bir seçenek olarak değil, gereklilik olarak değerlendiriyoruz.

Bu ifadeler rasyonel akıllarda ütöpik çağrışımlar olarak yankılanabilir. Ama insanlık tarihi bu ütöpik hayallerin bir mücâhede, mücâdele ve müşâhede sahnesidir. Bu sahnede bâtil, bazen zalimâne vasıtalarıyla galebe çalıp, tahakküm kurup, hâkimiyet sağlıyor gibi görünse de hak karşısında elbet zâil olmaya mahkumdur. Tarih bunun ispat ve delilleri ile malumdur.

KAYNAKÇA

- Akyıldız, H. (2008). Tartışılan Boyutlarıyla “Homo Economicus”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 29-40.
- Anlı, Ö. F. (2015). Pozitivist Bilim Tarihi Disiplinine ve Popperci Bilim Tarihinin Olanaklılığına Dair Epistemolojik Bir İnceleme. *Dört Öge*, 4(8), 111-140.
- Apaydın, F. ve Zenginoğlu, S. (2022). “Hiç Kimse Eşit Değildir Ancak Bazıları Daha Eşit Değildir”: Byung-Chul Han Ve Neoliberalizmin Geleceğini Yeniden Düşünmek. *Akademik Hassasiyetler*, 9(20), 283-307.
- Arat, R. R. (1947). *Kutadgu Bilig*. Ankara: T.D.K. <https://www.muhamrembalci.com/kitaplika/81.pdf> adresinden erişildi.
- Ballıkaya, C. (2015). POZİTİVİZM: Tarihsel Süreç İçerisindeki Gelişimi ve Sosyolojik Düşünceye Etkileri / POSITIVISM Its Development in History and Its Influence on Sociological Thought. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (33), 87-106. doi:10.21497/sefad.40653
- Bıçak, A. (2019). Kutadgu Bilig’de Dünyanın Kötülüğü ve Yönetimi İyileştirme Tartışmaları. *Kutadgubilig: Felsefe Bilim Araştırmaları*, 0(39), 13-43.
- Bulut, M. (2021). *Osmanlı Dünyası ve Batı Ekonomisi Medeniyet, İktisat ve Ahlak*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Bulut, Y. ve Aslan, M. M. (2018). Kutadgu Bilig’de İyi Yönetimin Esasları. *Ombudsman Akademik, Özel Sayı*(1), 15-25. doi:10.32002/ombudsmanakademik.474586
- Chevallier, J. ve Lochack, D. (1988). Yönetim Biliminin Konusu. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1-2), 243-252.
- Comte, A. (2009). *The Positive Philosophy of Auguste Comte*. (H. Martineau, Çev.) Cambridge Library Collection - Religion (C. 2). Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9780511701467
- Çağatay, S. (1968). Kutadgu Bilig’de Odgurmuş’ın Kişiliği. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı—Belleten*, 15, 39-49.
- Çağatay, S. (1970). Kutadgu Bilig’de Ögdülmiş. *Türk Kültürü*, (98), 95-112.
- Elçibey, E. (2014). X. -XVII. Yüzyıllarda Yakın ve Orta Doğu’da Bilimlerin Tasnifi Tarihi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (19), 75-90.
- Eren, E. (2011). *Yönetim ve Organizasyon Çağdaş ve Küresel Yaklaşımlar* (10. bs.). İstanbul: Beta Yayın.
- Farabi. (2001). *El-Medinetü’l Fâzıla*. İslam Klasikleri. MEB Yayınları. <https://muhamrembalci.com/kitaplika/35.pdf> adresinden erişildi.
- Genç, M. (2003). Mehmet Genç ile “Osmanlı’da Devlet ve Ekonomi” Üzerine. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (1), 369-384.

- Genç, M. (2012). Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(1), 175-186.
- Genç, M. (2014). Klâsik Osmanlı Sosyal-İktisadî Sistemi ve Vakıflar. *Vakıflar Dergisi*, (42), 9-18.
- Gintis, H. (2000). Beyond *Homo economicus*: Evidence from experimental economics. *Ecological Economics*, 35(3), 311-322. doi:10.1016/S0921-8009(00)00216-0
- İzzetbegoviç, A. (2010). *İslam Deklarasyonu* (4. bs.). İstanbul: Fide Yayınları.
- Karakoç, S. (2013). *İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü*. Diriliş Yayınları (13. bs.). İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Koçel, T. (2015). *İşletme Yöneticiliği* (16. bs.). İstanbul: Beta Yayın.
- Logachev, M. (2016). *Akratic Homo Economicus: Does the Neoclassical Economic Theory "Rational Agent" Assumption Accurately Depict Human Nature?* (Tez). <https://digitalcommons.du.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2098&context=etd> adresinden erişildi.
- Micklethwait, J. ve Wooldridge, A. (1996). *The Witch Doctors: Making Sense of the Management Gurus*. Times Books.
- Özcan, K. ve Barca, M. (2010). Yönetim düşüncesinin Evrim dinamiği: Çevresel determinizm mi, düşünsel ilerleme mi? *Amme İdaresi Dergisi*, 43(1), 1-31.
- Sezgin, F. (2007). *İslamda Bilim ve Teknik* (3. Baskı., C. 1-V, C. I-V). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları No: 14. <https://www.tuba.gov.tr/files/yayinlar/bilim-ve-dusun/%C4%B0slamda%20Bilim%20ve%20Teknik.pdf> adresinden erişildi.
- Türkan, A. (2023). *Erdemli İnsan Modeli –Kişisel Gelişim–* (1. bs.). Kitapyurdu Doğrudan Yayıncılık.
- Unat, Y. (2021). Bilim Tarihi Disiplini ve Bilim Tarihine Farklı Yaklaşımlar. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 4(Özel Sayı), 1-8. doi:10.32329/uad.971531
- White, M. D. (2003). Reconciling homo economicus and John Dewey's ethics. *Journal of Economic Methodology*, 10(2), 223-243. doi:10.1080/1350178032000071093